

Inleiding

In de nacht van 31 januari op 1 februari 1953 werd Nederland getroffen door een watersnoodramp. De uitzonderlijke combinatie van zware, extreem lang aanhoudende noordwesterstorm en springtij deed die nacht een stormvloed ontstaan waartegen veel dijken in Zeeland en Zuid-Holland (alsmede op een deel van Texel) niet bestand bleken. Zij braken of werden overspoeld, waardoor uitgestrekte stukken land onder water kwamen te staan. Zo werd Schouwen-Duiveland bijvoorbeeld bijna geheel van de kaart geveegd. 1835 mensen kwamen om het leven. Ook vele duizenden dieren, waaronder circa 20.000 koeien, 12.000 varkens en 1750 paarden, stierven de verdrinkingsdood. Er werden 47.300 gebouwen vernield of ernstig beschadigd, ruim 160 kilometer dijk lengte van de hoofdwaterkeringen werd zwaar beschadigd en in totaal kwam ongeveer 153.000 hectare onder water te staan. De totale schade werd geraamd op anderhalf miljard gulden.¹

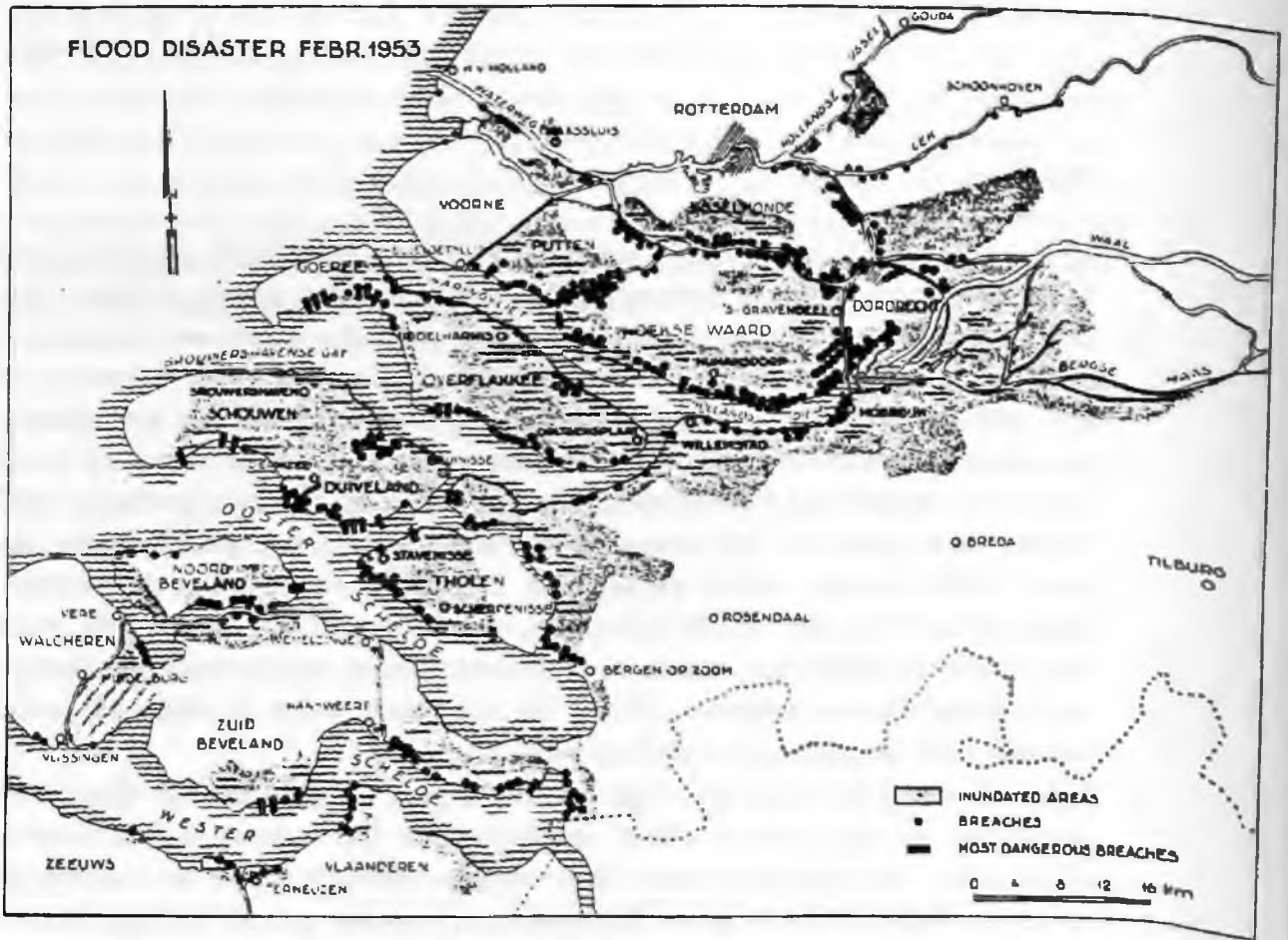
Maar de ramp had nog veel erger kunnen zijn. De dijken die het eiland van Dordrecht en het gebied achter de Hollandse IJssel moesten beschermen hielden op het nippertje stand. Een verdere verhoging van de waterstand zou voor deze streken catastrofale gevolgen hebben gehad. En dat was bepaald niet ondenkbaar geweest. Niet alle factoren die de hoogte van een stormvloed bepalen, waren op het moment van de ramp ongunstig: het springtij was niet uitzonderlijk hoog en de hoeveelheid opperwater² die de rivieren aanvoerden was zelfs minder dan gewoonlijk.³

De klap kwam hard aan in Nederland. In een tijd waarin ons land de (materiële) gevolgen van de Duitse bezetting net min of meer te boven was en men, midden in de Koude Oorlog, het gevaar van een nieuwe wereldoorlog reëel achtte, was men zich geheel onbewust geweest van de dreiging die er van Neerlands oudste vijand, de zee, uitging. De inwoners van Zeeland, Holland en Brabant voelden zich veilig achter de duinen en dijken.

1 *Verslag over de stormvloed van 1953*. De Rijkswaterstaat en het Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut ('s-Gravenhage 1961) p. 14. N.B.: de totale rijksbegroting voor 1953 bedroeg 5,5 miljard gulden; die voor Verkeer en Waterstaat minder dan een half miljard (412 miljoen).

2 Stroomafwaarts komend rivierwater.

3 A.G. Maris, 'Het waterstaatkundig aspect van het Deltaplan', in: *Het Deltaplan, afdamming zee-armen*. Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel (z.p., z.j. (1954)) p. 3-4; P.W. Kalkwijk, *De strijd tegen het water, Berichten van de Nederlandse vereniging voor landaanwinning* nr. 5 (2e druk; Meppel 1957) p. 56.

Uit: Johan van Veen, *Land below sea level. Holland in its age-long fight against the waters* (The Hague 1953)

Toch kwam de ramp niet voor iedereen als een complete verrassing. Bij Rijkswaterstaat wist men al jaren dat de Nederlandse zeewering, en dan met name in het zogeheten gebied van de benedenrivieren - wat men later het Deltagebied is gaan noemen - niet in staat was alle stormvloed te keren. Al in 1939 was door de toenmalige minister van Waterstaat een commissie ingesteld die de opdracht kreeg te onderzoeken op welke stormvloedstanden langs de Nederlandse kust men eigenlijk voorbereid moest zijn, op dat moment, maar ook in de toekomst, wanneer de omstandigheden zich door natuurlijke of kunstmatige oorzaken zouden wijzigen. En als er sprake zou zijn 'van met het oog op de veiligheid ongewenste toestanden', welke maatregelen er dan getroffen moesten worden.⁴

In augustus 1940 bracht deze Stormvloedcommissie reeds een voorlopig verslag uit, in april 1944 volgde haar definitieve oordeel.⁵ Beide rapporten werden niet openbaar. De conclusies lieten aan duidelijkheid niets te wensen over: 'Op praktisch alle plaatsen langs de benedenrivieren', zo meldde de commissie, 'waren dijken aanwezig die niet hoog genoeg zijn om de stormvloedstanden, die met een redelijke kans kunnen worden verwacht, te kunnen keeren. Ook elders, voornamelijk in Zeeland en Noord-Brabant zullen vermoedelijk dijkvakken aanwezig zijn, die bij storm niet voldoende veiligheid bieden (...).' En elk jaar zouden de kansen op nog hogere stormvloed, zo ging de commissie verder, toenemen, ten eerste door natuurlijke oorzaken, zoals de stijgende zeespiegel, en ten tweede als gevolg van kunstmatige ingrepen, zoals het inpolderen van de Biesbosch, waarmee men in de nabije toekomst een begin wilde maken.

Het algemene advies luidde de waterkerende dijk lengte in ons land zoveel mogelijk te bekorten, hetgeen kon worden bereikt door het afdammen van zee- en rivierarmen. Verder werd met name geadviseerd de Hollandse IJssel af te sluiten, de vijf Zuidhollandse eilanden⁶ binnen één dijkkring te verenigen en de dijken in het Biesbosch-gebied te verhogen.⁷

Twee jaar later, in 1946, verscheen een speciaal aan de Zeeuwse hoofdwaterkeringen gewijd rapport, waarin werd bevestigd dat ook de dijken in Zeeland 'hier en daar aanzienlijke tekorten' vertoonden. De kans dat deze dijken toekomstige hoge stormvloed niet zouden kunnen keren werd

4 ARA, Archief van de Deltacommissie 1953-1961, inv. nr. 2.16.45, doosnr. 207, Ontwerppapier van de Stormvloedcommissie (1944) p. 1.

5 Waarschijnlijk bracht de commissie haar rapporten uit aan de secretaris-generaal van het departement van Waterstaat, die als hoogste ambtenaar de in Londen verblijvende minister verving. In 1940 was dat D.G.W. Spitzen - later (1948-1951) zelf minister op dit departement -, in 1944 was dat de door de Duitsers in het zadel geholpen W.L.Z. van der Vegte.

6 Rozenburg, Voorne-Putten, Hoeksche Waard, IJsselmonde en het eiland van Dordrecht. Vier eilanden verenigen, de eerstgenoemde vier, was ook een mogelijkheid. *Ibidem*, p. 28.

7 *Ibidem*, p. 3, 4, 27-28.

'geen sombere toekomst fantasie', maar 'een reële wetenschappelijke kans' genoemd, zo meldden de onderzoekers van Rijkswaterstaat.⁸

De vraag is nu of deze verontrustende geluiden ook tot 'de politiek', en dan met name het parlement, doordrongen. Wisten de volksvertegenwoordigers dat de bescherming van grote delen van Nederland tegen het water te wensen overliet? Lichtten de respectieve ministers van Verkeer en Waterstaat hen in, en zo ja, in hoeverre? Stelden de kamerleden zelf vragen? En als zij het wisten, maakten zij zich er dan druk om? Bij de beantwoording van deze vragen zal een onderscheid worden gemaakt tussen enerzijds het kustgebied, gevormd door de direct aan de Noordzee gelegen landsdelen, en anderzijds het benedenrivierengebied, het gebied gelegen langs de vele rivieren en zeearmen in het zuidwesten van Nederland. Beide gebieden hadden elk zo hun specifieke problemen. Tenslotte zal het verloop van het parlementaire debat ná de ramp onder de loep genomen worden.

De kustverdediging

Niet de centrale overheid, maar de waterschappen⁹ waren traditioneel verantwoordelijk voor de zeewering. De eeuwenoude stelregel 'wien water deert, die water keert' deed nog steeds opgeld. De waterschappen die pal aan zee lagen droegen dus de zorg voor de zeewering. Slechts een klein deel van de Nederlandse kust viel onder de directe verantwoordelijkheid van het Rijk. Hiervoor werd jaarlijks een post op de begroting van Verkeer en Waterstaat geplaatst, getiteld: 'Rijkswerken. Onderhoud en verbetering van kustverdedigingswerken c.a.' Verder kwam het Rijk incidenteel ook nog waterschappen en polders tegemoet, wanneer deze lichamen niet meer in staat waren de kosten van zeeweringen zelfstandig op te brengen.¹⁰ De vraag is nu of deze rijksuitgaven voor kustverdedigingswerken wel eens aanleiding gaven tot opmerkingen in het parlement, hetzij van ministers, hetzij van kamerleden.

In de memorie van toelichting op de sterk door bezuinigingen getroffen begroting voor Rijkswaterstaat voor 1949 wierp ad interim minister J.R.H. van Schaik de vraag op waar de grens moest worden getrokken tussen hetgeen nuttig en hetgeen bepaald noodzakelijk moest worden geacht. 'De verdediging van ons grondgebied tegen het water', zo stelde hij vast, was de pri-

8 ARA, Archief van Deltacommissie, doosnr. 218, Nota van de Rijkswaterstaat in de directie Benedenrivieren, houdende opgave van de factoren in de Zeeuwse hoofdwaterkeringen, die gevaar van overstroming mogelijk maken (1946) p. 6.

9 Behalve het Rijk, de provincies en de gemeenten, zijn ook waterschappen ((hoog)heemraadschappen en polders) publiekrechtelijke lichamen. Het toezicht op deze waterschappen hebben de provinciale staten. Zij stellen de reglementen vast en kunnen waterschappen opheffen, instellen, combineren en in de inrichting verandering aanbrengen.

10 Zo sprong het Rijk bijvoorbeeld bij 'in het tekort der uitgaven voor zeewering en oeververdediging van de calamiteuze polders in de provincie Zeeland, ingevolge de wet van 19 Juli 1870 (*Staatsblad* no. 119)'.

maire eis. Op de rijksuitgaven voor de kustverdediging was dan ook niet bezuinigd. Ruim f 7 miljoen was hiervoor op de begroting geplaatst: ca. f 6,5 miljoen voor rijkswerken en ca. f 800.000 als bijdragen aan waterschappen. Het bedrag zou onder meer worden besteed aan het wegwerken van het in de oorlog opgelopen achterstallig onderhoud en voor de versterking van de kustverdediging in het noordwesten van het land, waar 'de aanval van de zee op verschillende plaatsen heviger (was) geworden.'¹¹ Kamerleden zagen geen reden op deze opmerkingen van Van Schaik te reageren.

Het jaar erna hoopte de inmiddels aangetreden minister van Verkeer en Waterstaat D.G.W. Spitzten te kunnen volstaan met een bedrag van maar liefst ruim f 2 miljoen minder. Hij voegde daar in de memorie van toelichting wel met nadruk aan toe: 'Mocht het intussen in de loop van 1950 blijken, dat de verwachtingen te optimistisch zijn geweest, dan zullen alsnog gelden worden aangevraagd.'¹² Deze versobering van uitgaven leidde wel tot vragen in de Kamer. 'Zeer veel leden' wilden weten of de minister de kustverdediging, en dan in het bijzonder die van de Waddeneilanden en Zeeland, 'bevredigend' achtte. Droog merkten zij op: 'Op dit punt mag toch zeker niet te weinig worden uitgegeven?' Vervolgens informeerden deze kamerleden ook naar 'de toestand van de polders in de buurt van de kust', met name die van de polders op Walcheren en Zeeuws-Vlaanderen. Zaten deze polders, die primair verantwoordelijk waren voor de kustverdediging en die deze ook geheel moesten financieren, niet op te zware lasten? Zou het niet beter zijn wanneer die lasten mede zouden worden gedragen door meer landinwaarts gelegen polders, die immers evengoed belang hadden bij een goede zeewering?¹³

Spitzten antwoordde dat over de financiële problemen van de waterschappen overleg werd gevoerd met de provincie Zeeland. Hij was het met de kamerleden eens dat de onderhoudslasten voor sommige van deze openbare lichamen onbetaalbaar dreigden te worden. Een oplossing hoopte de bewindsman te vinden in de vorming van grotere waterschappen zodat een ruimere kring van belanghebbenden de kosten zou kunnen opbrengen. Hij voelde er echter niets voor af te stappen van het aloude principe dat de meest direct betrokkenen voor de kosten moesten opdraaien. Pas als de financiële lasten ook na vorming van grotere waterschappen nog te zwaar zouden zijn en 'het belang, dat met de zeewering (was) verbonden' groot genoeg kon worden geacht, zouden hogere overheidslichamen (Rijk of provincie) de helpende hand moeten bieden.¹⁴

Tijdens de mondelinge debatten kwamen de VVD-er Zegering Hadders er de PvdA-er Posthumus nog kort op de kustverdediging terug. Laatstge-

11 HTK 1948-1949, Bijl. A, 1000 - IX B, nr. 2, MvT, p. 15-17.

12 HTK 1949-1950, Bijl. A, 1400 - IX B, nr. 2, MvT, p. 14.

13 *Ibidem*, nr. 8, VV, p. 8.

14 HTK 1949-1950, Bijl. A, 1400 - IX B, nr. 11, MvA, p. 25. Die helpende hand was bijvoorbeeld in 1870 aan een aantal Zeeuwse polders geboden, vgl. noot 10.

noemde stelde voor 'over deze kwestie eens spoedig bij een aparte gelegenheid te spreken.' Want hij noemde het 'werkelijk ondoenlijk daarover thans iets te zeggen in de zeer beperkte tijd, die wij bij deze begroting hebben.'¹⁵ Een debat, speciaal gewijd aan de kustverdediging zou echter een vrome wens blijven.

In het volgende zittingsjaar (1950-1951) stelden veel Tweede Kamerleden nog wel de vraag of de minister reeds een beslissing had genomen inzake een reorganisatie van de kustverdediging - wat overigens niet het geval was¹⁶ - maar het jaar erna was deze kwestie geruisloos van de Kamer-agenda verdwenen. Daarna zouden in de Tweede Kamer alleen nog incidenteel vragen worden gesteld over bepaalde in financiële nood verkerende waterschappen. Voor de begroting van 1953 bijvoorbeeld vroeg W.F.E. baron van der Feltz (CHU) een rijkssubsidie voor de polder Walcheren. Van der Feltz, die daar zelf woonde¹⁷, wees erop dat 'de toestand in de polder Walcheren met zijn vele zeeverende dijken (...) financieel gezien, allerbedenkelijkst' was. J. Algera, minister van Verkeer en Waterstaat op dat moment, zei eerst de plannen te willen afwachten die het polderbestuur 'in het belang van het behoud van zijn zeevering' tot uitvoering wilde brengen. Pas daarna kon worden nagegaan, aldus de bewindsman, 'of hier hulp van het Rijk geboden' was.¹⁸

In de Eerste Kamer kon de vraag of het in principe nog wel verantwoord was de primaire verantwoordelijkheid voor de kustbeveiliging bij waterschappen te leggen, wèl op een voortdurende belangstelling rekenen. Bij de begrotingsbehandelingen voor 1951 en 1952¹⁹ hielden VVD-woordvoerders, respectievelijk H.D. Louwes en R.H. baron de Vos van Steenwijk, pleidooien voor nieuw waterschapsrecht. De hoog opgelopen onderhoudskosten van de zeeveringen (de provincie stelde de eisen vast waaraan deze moesten voldoen) konden huns inziens echt niet meer worden opgebracht door de waterschappen in hun bestaande vorm.²⁰ H.H. Wemmers, op dat moment minister, luisterde aandachtig naar hun uiteenzettingen, maar ontweek een duidelijk antwoord.

Tenslotte is nog interessant, een aantal opmerkingen gemaakt in de Tweede Kamer tijdens de behandeling van de begroting voor 1953, in december 1952. Deze begroting bood voor het eerst sinds jaren weer enige financiële armslag. Verheugd kondigde minister Algera (ARP) aan dat met de extra op de begroting geplaatste bedragen een begin zou worden gemaakt met het in-

15 HTK 1949-1950, p. 969, 988.

16 HTK 1950-1951, Bijl. A, 1900 - IX B, nr. 2, MvT, p. 20; nr. 9, VV, MvA en Mondeling Overleg, p. 43.

17 N.B.: Van der Feltz was op dat moment de enige Zeeuw in de Tweede Kamer. In de Eerste Kamer had sinds 21 oktober (1952) de uit Goes afkomstige M. van der Himst zitting.

18 HTK 1952-1953, III, p. 3256, 3293.

19 De behandeling van de begroting voor 1953 vond pas ná de ramp plaats.

20 HEK 1950-1951, p. 568-569; HEK 1951-1952, p. 349.

lopen van de achterstand in onderhoud aan allerhande waterstaatswerken. Voor 'Onderhoud en verbetering van kustverdedigingswerken' trok hij circa f 1 miljoen meer uit dan zijn voorgangers in de drie voorafgaande jaren hadden gedaan.²¹

Zijn partijgenoot C. van der Zaal vond het echter nog te vroeg om te juichen. Want ondanks de verhogingen zou er voorlopig toch 'een belangrijke achterstand in het onderhoud' blijven. En de toezegging van de minister deze 'geleidelijk' in te lopen boezemde hem vrees in: 'Vooral waterstaatswerken lenen zich zelden voor langzaam inhalen van onderhoud. Zwakke dijken en zeeweringen eisen meestal snelle voorziening om rampen te voorkomen', aldus Van der Zaal, anderhalve maand vóór de watersnood. Hij verlangde daarom van de minister de toezegging 'dat hij het geleidelijk inhalen niet van toepassing (zou) verklaren op dergelijke werken, die feitelijk geen uitstel (konden) verdragen.'²²

Maar volgens Algera verkeerden 'de zeeweringen, die het land onmiddellijk tegen een catastrophe (moesten) beveiligen, in redelijke staat van onderhoud.' Alleen de op verschillende plaatsen daarvóór gelegen hoofden hadden, aldus de minister, vooral door het uitblijven van onderhoud gedurende de oorlogsjaren, nogal geleden. 'Deze achterstand is geleidelijk ingehaald en dit zal in de eerstkomende jaren nog verder dienen te geschieden.'²³ Hij vond het dus niet nodig voor welke zeewering dan ook, met speciale spoed onderhoudsachterstand weg te werken. Van der Zaal ging hier verder niet op in.

Uit de parlementaire discussie zoals die plaatsvond in de jaren 1948-1952 valt dus af te leiden dat de volksvertegenwoordigers aan de ene kant wel wisten dat de zeewering niet optimaal was (er was ook in 1952 nog achterstallig onderhoud; de zeewering bevond zich slechts in een *redelijke* staat van onderhoud; er werden vraagtekens geplaatst bij het systeem van gedecentraliseerd dijkbeheer) maar dat zij aan de andere kant niet werkelijk verontrust waren. Van fundamentele kritiek op het onderhoud van de kustverdediging was geen sprake. De meest ferme taal werd nog gesproken door de AR-woordvoerder Van der Zaal, die in december 1952 van de minister de algemene toezegging verlangde dat achterstallig onderhoud aan vitale waterstaatswerken zo spoedig mogelijk zou worden uitgevoerd.

Hogere stormvloeden in het benedenrivierengebied

De Stormvloedcommissie, die het weerstandsvermogen van de Nederlandse zeewering had onderzocht, kwam in 1944 tot de conclusie dat vooral

²¹ HTK 1952-1953, III, Bijl. 2800-DX B, nr. 1, OvW, art. 180.

²² HTK 1952-1953, III, p. 3247.

²³ *Ibidem*, p. 3293.

het benedenrivierengebied veel zwakke plekken vertoonde. Dit gebied strekte zich uit ten westen van de lijn Gouda/Vreeswijk/Gorinchem/Lith, met als noordelijke grens de Hollandse IJssel/Rotterdamse Waterweg en als zuidelijke de Oosterschelde. Hier bevonden zich veel bepaald onveilig te noemen dijken en bovendien was het juist dit gebied dat extra gevoelig was voor toekomstige hogere stormvloeden. Het hele land moest daar rekening mee houden, in verband met de geleidelijk stijgende zeespiegel, maar in het benedenrivierengebied speelden bovendien nog andere factoren een rol. Een betere beheersing van de grondwaterstanden in deze regio (drainage in plaats van sloten), opslibbing van land in de Biesbosch en de sinds 1948 in gang zijnde watervrijmaking van het gebied van de Donge en het Oude Maasje veroorzaakten een afnemende waterberging en dus hogere waterstanden bij storm.²⁴ Een en ander zou nog veel erger worden wanneer de Biesbosch zou worden ingepolderd, zo had de commissie vastgesteld.

Minister Spitzzen stond bij de verdediging van zijn eerste begroting kort maar krachtig stil bij deze kwestie. Overeenkomstig de conclusies van de Stormvloedcommissie, die hij overigens niet bij naam noemde, deelde hij de Kamer mee dat in het benedenrivierengebied 'als gevolg van natuurlijke en kunstmatige veranderingen, alsmede door meer algemene oorzaken gerekend moet worden met de mogelijkheid van hogere stormvloeden in de toekomst, dan tot nu toe zijn waargenomen.' Dit verschijnsel was 'reeds lang opgemerkt', aldus de minister. Maar voor het oplossen van dit vraagstuk stonden op dat moment, zo vervolgde Spitzzen, 'nog onvoldoende gegevens ten dienste.'²⁵ Ondanks de klare taal kwam er geen enkele respons vanuit de Tweede Kamer. Niemand vroeg bijvoorbeeld hoe groot de gevaren nu precies waren; niemand wilde weten hoe lang een oplossing van het probleem nog op zich zou laten wachten.

Alleen in de Eerste Kamer kreeg Spitzzen commentaar. CHU-woordvoerder G. Kolff, zelf overigens voorzitter van een waterschap, vond dat de minister zich 'nogal geruststellend' uitliet over de hele kwestie. Besepte Spitzzen eigenlijk wel dat het hier om 'ons naakte bestaan' ging? Hij adviseerde de minister om met grote spoed een oplossing voor deze problemen te zoeken, waarbij 'soberheid noch bezuiniging' enige rol mochten spelen. 'Gebeurt dit niet, dan zullen wij ons dat naderhand bitter beklagen', zo besloot Kolff dreigend.²⁶

Interessant zijn in dit verband de opmerkingen die Spitzzen kort daarna, op 10 mei 1949, in diezelfde Kamer maakte. Sprekend over de beveiliging van Nederland tegen het water, zei hij dat het onmogelijk was deze voor honderd procent te garanderen. Letterlijk zei hij: 'Bij de waterstaat is het (...)

24 *Opslibbing*: het hoger worden van gronden onder water door het neerzetten van slib. *Waterberging*: de ruimte voor overtollig polderwater.

25 HTK 1948-1949, Bijl. A, 1000-IX B, nr. 9, MvA, p. 32.

26 HEK 1948-1949, p. 398.

praktisch ondoenlijk en zeker niet te betalen met honderden millioenen, wanneer men de voorzieningen ter beveiliging tegen het water zou treffen op basis van de samenloop van één moment van alle ongunstige factoren.' Maar, zo ging de minister verder, voor zo'n samenloop hoefde men ook niet te vrezen, want: 'Hier is een wisselwerking van factoren, die ook empirisch juist is gebleken en die medebrenkt, dat er altijd een zekere onderlinge tegenwerking en neutralisering van factoren is.'²⁷ Geen der senatoren, ook Kolff niet, zag hierin enige aanleiding iets te vragen.

Maar twee jaar later, bij de begrotingsbehandeling voor 1951, bleek Spitzen zijn mening drastisch te hebben gewijzigd. Wederom sprekend over de problematiek van mogelijk toenemende stormvloedhoogten zei hij nu dat wél rekening gehouden moest worden 'met de mogelijkheid, dat verschillende factoren, die de stormvloedstanden veroorzaken, zullen samentreffen in een mate, die nog niet is waargenomen.' Hij dacht daarbij aan factoren als een ongunstig astronomisch getij, weersomstandigheden op grote afstand, die de hoogte van de zeespiegel beïnvloeden, een in kracht en richting ongunstige stormwind en een grote afvoer van opperwater door de bovenrivieren.²⁸

Spitzen stond dat jaar zelfs zeer uitgebreid stil bij de stormvloedproblematiek. Nadat hij de verschillende oorzaken had besproken, wees hij erop dat mogelijke oplossingen lagen in het afsluiten van zee- en rivierarmen. Maar diepgaand onderzoek was nog nodig. Hij vertelde dat op dat moment in het waterloopkundig laboratorium te Delft een en ander aan de hand van een 'groot model' van het gebied werd bestudeerd. Tot die studie was overigens besloten op grond van de dringende adviezen van de Stormvloedcommissie, maar Spitzen zou, opmerkelijk genoeg, de naam van deze commissie geen enkele keer noemen.²⁹ Toch werden in het benedenrivierengebied al wel werken uitgevoerd, waarvan in ieder geval vaststond dat zij de situatie daar zouden verbeteren. Spitzen wees erop dat er sinds 1948 werd gewerkt aan de afdamming van de Brielse Maas, welk werk nu bijna voltooid was. En plannen de IJssel af te dammen, waardoor de lengte van de primaire waterkering nog verder zou afnemen, verkeerden in een vergevorderd stadium³⁰ (ook dit op advies van de Stormvloedcommissie). Het zij met nadruk gezegd: Spitzens betoog lokte wederom geen enkele discussie uit.

²⁷ *Ibidem*, p. 534.

²⁸ *HTK 1950-1951*, Bijl. A, 1900-IX B, nr. 2, MvT, p. 18.

²⁹ Noemde Spitzen die commissie en haar rapporten niet om geen slapende honden wakker te maken? Maar waarom stond hij dat begrotingsjaar dan toch zo uitgebreid stil bij de stormvloedproblematiek? Was hij zelf erg met deze zaak begaan en hoopte hij op reacties van kamerleden, die op meer geld voor onderzoek zouden aandringen, zodat hij tegenover de minister van Financiën sterker zou staan met eventuele geldeisen? Om op deze vragen een antwoord te vinden is meer onderzoek nodig. Opgemerkt zij nog dat in de jaren 1948-1952 de Stormvloedcommissie en haar bevindingen in de ministerraad evenmin ooit aan de orde zijn gesteld.

³⁰ *Ibidem*, p. 18-19.

Spitzens opvolgers, Wemmers en Algera, die de waterstaatsbegrotingen voor respectievelijk 1952 en 1953 verdedigden, besteedden nauwelijks nog aandacht aan het door de Stormvloedcommissie gesignaleerde gevaar. Wemmers voerde op waterstaat ingrijpende bezuinigingen door, in verband met de hoge uitgaven voor defensie, en zei dat het hem speet dat er hierdoor onder andere geen geld was voor 'de betere beveiliging van de gebieden in het westen tegen stormvloeden.' Maar het hele kabinet had zich, zo zei hij, over de bezuinigingen op waterstaat 'ernstig beraden' en was tot de slotsom gekomen dat 'een verantwoord financieel beleid onder de huidige uiterst moeilijke omstandigheden (...) geen andere keuze' openliet.³¹ Hoewel de Kamer de forse bezuinigingen betreurde, ging zij er toch in grote meerderheid mee akkoord. Alleen CPN-woordvoerder Haken hekelde het kabinetsbesluit. Hij vond dat de begroting van Verkeer en Waterstaat, die 'een zeer belangrijke begroting is voor ons land en volk (...) wel zeer erg het slachtoffer van de oorlogspolitiek' was geworden.³²

Algera tenslotte, die in september 1952 het roer van Wemmers overnam, sprak helemaal niet meer over de gevaren van hogere stormvloeden in het benedenrivierengebied. Dit is opmerkelijk wanneer men bedenkt dat juist deze minister een grootscheeps onderzoek instelde naar mogelijke waterstaatkundige verbeteringen in dat gebied. Precies twee maanden voor de ramp kondigde hij in de Kamer aan dat hij 'thans opdracht (had) gegeven de mogelijkheid van afsluiting van de zeearm tussen Overflakkee en Schouwen en van de Oosterschelde te bestuderen.' Hij besloot hiertoe primair vanwege de snel toenemende verzilting in dit deel van Nederland, die met name voor de drinkwatervoorziening en de land- en tuinbouw grote moeilijkheden opleverde. Verdere voordelen van afgesloten zeearmen waren volgens Algera een grotere bereikbaarheid van het gebied (wegen over de afdammingen) en forse besparingen in onderhoudskosten van de vele dijken die dan geen primaire zeekering meer zouden vormen.³³ Maar over het feit dat door de afsluitingen ook de veiligheid van het gebied enorm zou kunnen worden vergroot, repte hij met geen woord.³⁴ Ook de kamerleden, die deze plannen ter bestrijding van het verziltingsgevaar overigens van harte toejuichten, spraken over dat voordeel niet.

Van de zijde van het parlement vormde overstromingsgevaar als gevolg van eventuele stormvloeden slechts dan een onderwerp van discussie,

31 HTK 1951-1952, Bijl. A, 2300-IX B, nr. 2, MvT, p. 16; *Ibidem*, nr. 10, MvA, p. 31.

32 HTK 1951-1952, p. 636.

33 HTK 1952-1953, III, Bijl. 2800-IX B, nr. 16, MvA, p. 20; HTK 1952-1953, III, p. 3303.

34 In de literatuur wordt nogal eens gesuggereerd dat het onderzoek wél primair werd ingesteld met de bedoeling de veiligheid te verhogen. Vgl. U. Rosenthal, *Rampen, rellen, gijzelingen. Crisisbesluitvorming in Nederland* (Amsterdam en Dieren 1984) p. 81; H.J. Looman, 'Hoe waterdicht is Nederland nu? 25 jaar na de ramp', *Elseviers Magazine* 34 (1978) nr. 3, p. 43; A. Spits, 'Het Deltaplan', *Streven* 14 (1961) nr. 4, p. 337-339.

wanneer het ging om de plannen de Biesbosch in te polderen. Die plannen werden weliswaar door alle partijen enthousiast onthaald, maar van de zijde van de ARP, de CHU, de PvdA en de VVD had men toch de nodige zorgen over de veiligheid van Dordrecht. De kansen op overstroming zouden voor deze stad namelijk aanzienlijk toenemen wanneer de Biesbosch was drooggelegd. Bij de behandeling van het wetsontwerp, in 1951, waarin werd voorgesteld f 2,5 miljoen voor dit inpolderingsproject uit te trekken³⁵, wilden zij weten hoe Wemmers de veiligheid van Dordrecht dacht te waarborgen. Na een onbevredigend antwoord van de minister diende J.A.W. Burger, PvdA-er en Dordtenaar, een motie in. Hierin riep hij de minister op 'alvorens het onderhavige wetsontwerp af te handelen, de ter zake noodzakelijke plannen aan de Kamer voor te leggen.' Hij trok de motie overigens weer in na de toezegging van de minister de Kamer een nota te doen toekomen over deze kwestie.³⁶

Maar toen de beloofde nota er twee jaar later nog niet was, werden de ARP, de VVD en de PvdA ongeduldig. Met name Burger - de Dordtenaar - wond er zich buitengewoon over op. De werken aan de Biesbosch, zo betoogde hij, waren al begonnen, maar er was nog steeds niets geregeld voor Dordrecht noch voor 'de polders der benedenrivieren'. Als hij hieruit moest concluderen dat 'de belangen der Zuidhollandse en Zeeuwse eilanden (werden) genegeerd, dan acht ik dit', zo besloot hij een gloedvol betoog, 'een welhaast ongelooflijk onverantwoordelijk beleid.' Nadat Burger opnieuw een motie in stemming dreigde te brengen, zegde de minister de Kamer toe haar binnenkort een notitie toe te zenden.³⁷

Samenvattend kunnen wij stellen dat in de periode voorafgaande aan de ramp de ministers de kansen op hogere stormvloed in het benedenrivierengebied wel degelijk ter sprake hebben gebracht in het parlement. Met name Spitzzen stond er bij zijn begrotingsbehandelingen uitgebreid bij stil, hoewel hij de Stormvloedcommissie en haar rapporten nooit met zoveel woorden noemde. De volksvertegenwoordiging bleek er echter nauwelijks in geïnteresseerd. Alleen senator Kolff vond, in 1949, dat Spitzzen wel erg lichtvaardig over deze kwestie sprak. Slechts de veiligheid van Dordrecht, die in gevaar leek te komen door de inpoldering van de Biesbosch, kon sinds 1951 op enige parlementaire aandacht rekenen. De Dordtenaar Burger diende hierover tot twee keer toe een motie in.

35 Dit geld was afkomstig uit het tegenwaardefonds van de Marshall-hulp.

36 *HTK* 1950-1951, p. 1534-1548, 1554-1555. Vgl. *HTK* 1950-1951, Aanhangsel, p. 207.

37 *HTK* 1952-1953, III, p. 3249, 3258, 3281, 3308, 3310-3312. Vgl. J.A.W. Burger, 'Biesboschperikelen', *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 9 dec. 1952.

'Wie kan keren de hand des Heren?'

Op 10 februari 1953 vond in de Kamer het grote debat over de ramp plaats. Uiteraard opende iedere woordvoerder zijn relaas met het uitspreken van zijn medeleven met de slachtoffers en van zijn bewondering voor het door de vele vrijwilligers verrichte werk. Vervolgens hielden natuurlijk ook alle woordvoerders pleidooien voor een op zo kort mogelijke termijn uit te voeren onderzoek naar mogelijkheden dergelijke rampen in het vervolg te voorkomen. Aan deze zaken zullen wij echter verder geen aandacht besteden. Hieronder zullen wij alleen bij die aspecten van het debat stilstaan die licht kunnen werpen op de kwestie van de politieke schuldvraag.

De parlementariërs die het woord voerden, zijn wat de schuldvraag betreft in drie categorieën in te delen. In de eerste plaats was er een categorie sprekers die het ongepast, prematuur of zinloos vond de vraag op te werpen, wie verantwoordelijk was geweest voor de ramp. In de tweede plaats was er een categorie die het als haar taak zag deze vraag juist wèl te stellen. En tenslotte waren er sprekers die het midden hielden tussen beide zojuist genoemde categorieën.

Tot de eerste categorie behoorden de PvdA, de ARP, de CHU en een deel van de KVP - de vier regeringspartijen - alsmede de SGP. Zo vond Burger (PvdA), de man die in het recente verleden de beveiliging van Dordrecht tegen het water steeds ter discussie had gesteld, dat 'een poging tot het zoeken van zondebokken' achterwege diende te blijven: 'Dat toch ware nu in het licht van het ontzettende natuurgebeuren, dat tot de ramp leidde, niet slechts praematuur, maar ook te goedkoop.'³⁸ De KVP-er N.H.L. van den Heuvel zag in het geheel geen reden 'te veronderstellen, dat welke instantie dan ook in meer of mindere mate in gebreke zou kunnen worden gesteld.' Volgens hem was 'de zee machtiger dan iemand ook maar heeft kunnen vermoeden.'³⁹ En dominee P. Zandt (SGP) zag de ramp als een straf van God: 'Het is ons toebeschikt tot onze lering en bekering door Hem, zonder Wiens wil geen muske ter aarde valt.'⁴⁰

Zo'n vijf jaar daarvoor had een zekere T. Huitema, in zijn inleiding op een lijvig en gedegen boekwerk over de Nederlandse dijken, deze categorie van mensen al beschreven: 'Als onder stormgeweld van ongedachte hevigheid (...) een dijk bezwijkt en daardoor soms menschenlevens verloren gaan en veel bezit wordt vernietigd, dan buigt men graag het hoofd en spreekt van onvoorziene rampen, waartegenover menschen onmachtig staan.' Huitema verdedigde echter de stelling dat zo'n ramp wel degelijk kon worden voorkomen: 'Geen dijk, of hij kan zóó worden gemaakt, dat doorbreken absoluut

38 *HTK* 1952-1953, I, p. 544.

39 *Ibidem*, p. 548.

40 *Ibidem*, p. 562.

is uitgesloten', maar dan moest men natuurlijk wel bereid zijn met geld over de brug te komen.⁴¹

Volgens de CPN-er H. Gortzak, de enige vertegenwoordiger van de tweede categorie, was de regering nu juist op dit punt schromelijk tekort geschoten. Zij had wel degelijk geweten dat de dijken in het gebied van de benedenrivieren niet op alle mogelijke stormvloed en waren berekend, maar zij had de waarschuwingen van deskundigen in de wind geslagen. De laatste jaren hadden de opeenvolgende kabinetten gigantische bedragen voor het departement van Oorlog ter beschikking gesteld, terwijl Verkeer en Waterstaat, aldus Gortzak, met steeds geringer bedragen moest zien rond te komen.

Gortzak wees op de onmiddellijk na de ramp verschenen artikelen in kranten en tijdschriften, waaruit duidelijk bleek dat deskundigen al jaren op de hoogte waren van de zwakke toestand van de Nederlandse zeevering. Zo stond in *De Ingenieur* een artikel van de hand van C. Tellegen, die beweerde dat vaststond dat de oorzaak van de ramp niet alleen kon worden gezocht in een extra hoogwaterpeil als gevolg van springtij en storm.⁴² En volgens *Het Vrije Volk* - 'ik citeer met opzet Regeringsgezinde bladen', aldus de CPN-er - had 'een officieel ingestelde commissie voor stormvloed' reeds in 1940 een verslag uitgebracht waarin tot dijkverhoging werd geadviseerd. Gortzak vond dat een parlementaire enquêtecommissie 'alle feiten en gegevens omtrent de omvang en oorzaak van deze ramp' diende te onderzoeken, waarbij ministers en ambtenaren van rijks- en provinciale waterstaat onder ede gehoord zouden moeten worden.⁴³

Tot de derde categorie tenslotte behoorden de VVD, de KNP en het andere deel van de KVP. Zij durfden de schuldvraag slechts in zeer voorzichtige termen op te werpen. De KVP-er C.J. van Meel bijvoorbeeld vroeg of de binndijken wel 'in orde' waren geweest: 'In hoeverre hebben de controlerende en gezaghebbende organen hierin misschien een te slappe houding aangenomen?'⁴⁴ Ch.J.I.M. Welter (KNP) zei het pijnlijk te vinden te moeten constateren, 'dat alle moderne dijken het hebben gehouden, ook bij extra ongunstige omstandigheden, en dat alle oude dijken blijken tegen die omstandigheden niet bestand te zijn geweest.'⁴⁵ P.J. Oud (VVD) tenslotte vond het aan de ene kant 'in hoge mate onbillijk en onrechtvaardig' om de regering van gemaakte fouten de schuld te geven, maar aan de andere kant wilde hij toch weten, net als Gortzak, of waar was wat de waterbouwkundige ingenieurs nu allemaal in de kranten beweerden. Zo had R. Ver Loren van Themaat - lid van de Stormvloedcommissie! - zonder omhaal geschreven in

41 T. Huitema, *Dijken langs zee, rivieren en kanalen* (Amsterdam en Antwerpen 1947) p. vii-viii.

42 C. Tellegen, 'Onze vrienden en vijanden: Water en wind', *De Ingenieur* 65 (1953) nr. 6, p. A55-A56.

43 *HTK* 1952-1953, I, p. 556-557.

44 *Ibidem*, p. 550.

45 *Ibidem*, p. 552.

De Ingenieur dat waterbouwkundigen al lang hadden gewaarschuwd voor te lage en te zwakke dijken in verschillende streken van Nederland. Oud wees erop dat 'ons volk zich over deze dingen natuurlijk ongerust' maakte.⁴⁶

Minister Algera deed zijn uiterste best de beschuldigingen die aan het adres van de regering waren geuit te weerleggen. In de eerste plaats probeerde hij de bal terug te kaatsen die hij van een aantal waterbouwkundige ingenieurs via artikelen in *De Ingenieur* had gekregen - artikelen, waarvan hij zich trouwens afvroeg 'of deze (...) wel op een goed gekozen ogenblik (waren) gepubliceerd.' Als deze lieden zó overtuigd waren van het gevaar dat Nederland bedreigde, waarom hadden zij dan nòch zijn voorgangers, nòch hem, ooit met een bezoek vereerd? Kennelijk waren ze vóór de ramp toch minder zeker van hun mening dan daarna, aldus Algera. Ook minister-president Drees, die vóór Algera had gesproken, had zich in dergelijke bewoordingen uitgelaten.⁴⁷

In de tweede plaats wilde hij aantonen dat het verwijt van Gortzak dat de regering in de afgelopen jaren veel te weinig geld had geïnvesteerd in kustverdedigingswerken onterecht was, ja op 'pure fantasie' berustte. De kustverdediging viel immers, aldus de minister, voor het grootste deel onder de rechtstreekse verantwoordelijkheid van de waterschappen. Daarmee had de centrale overheid geen enkele bemoeienis. Bovendien, had Gortzak ooit van zich laten horen wanneer dit onderdeel van de waterstaatsbegroting aan de orde was? Ook Drees had dit al fijntjes opgemerkt. 'Mij moet ontgaan zijn de vlammende waarschuwing, die van communistische kant ongetwijfeld (...) is gegeven, dat het verkeerd dreigde te gaan.'⁴⁸

In de derde plaats ging Algera in op de veel gestelde vraag: 'Waren de dijken te laag?' Dat hing er natuurlijk van af welk criterium men hanteerde, maar hij, Algera, behoorde in ieder geval niet tot degenen die geloofden dat 'het voorkomen van elke overstroming mogelijk is.' Want, zo vervolgde de AR-bewindsman, 'zou het de mens mogelijk zijn, alle risico's te elimineren? (...) Wie kan keren de hand des Heren?' Maar uiteindelijk moest de bewindsman toch bekennen dat 'het wetenschappelijk niet onbekend was, dat de dijken voor een storm als deze te laag waren.' En hij vertelde van het onderzoek en de bevindingen van de Stormvloedcommissie. Dat sindsdien

46 *Ibidem*, p. 560-561; vgl. R. Ver Loren van Themaat, 'Watersnood 1953', *De Ingenieur* 65 (1953) nr. 6, p. A 56. In *Wie is dat?* (6e uitgave; 's-Gravenhage 1956) werd Ver Loren van Themaat omschreven als een 'raadgevend ingenieur'.

47 HTK 1952-1953, I, p. 582, 575. Ver Loren van Themaat zou in *De Ingenieur* van 20 februari 1953, p. A 83 nader uitleggen waarom hij zijn artikel had geschreven en alsnog een deel van de verantwoordelijkheid voor het gebeurde op zich nemen. 'Mijn artikel was niet anders dan een beroep op de ingenieurs om te strijden voor de veiligheid van ons land. (...) Ik schreef, dat onze waterbouwkundigen in rapporten en adviezen gewaarschuwd hebben voor te lage en te zwakke dijken. (...) Het was echter geen poging om de verantwoordelijkheid voor wat gebeurd is op anderen af te schuiven. Wij ingenieurs schoten in minstens dezelfde mate te kort als degenen, die deze adviezen niet hebben gevolgd, omdat wij daarin hebben berust.'

48 *Ibidem*, p. 583, 575.

de dijken nog niet waren verhoogd, kon de regering echter niet worden verweten, zo ging Algera weer over tot de verdediging. Naar aanleiding van de conclusies van de Stormvloedcommissie had de regering zich namelijk op plannen bezonnen. Maar zij wist toch niet 'of er binnen het tijdsbestek, aangenomen voor het nemen van de nodige maatregelen, een storm als deze zou optreden.' Tenslotte wilde Algera er ook nog even op wijzen dat de regering de nieuwste inzichten inzake stormvloeden niet 'aan de publieke sfeer' had onttrokken. Spitzens immers had er destijds, in zijn memorie van toelichting op de begroting voor 1951, uitgebreid bij stilgestaan.⁴⁹

Gortzak, in zijn dupliek, bleef er echter bij dat de regering had gefaald. De CPN had wel degelijk dikwijls gewaarschuwd, zij het dan in algemene termen, tegen de onverantwoord hoge uitgaven voor defensie en de veel te lage investeringen in verkeer en waterstaat. Maar zelfs als zij dat niet zou hebben gedaan, dan nog trof de CPN geen enkele blaam: 'De zorg voor de toestand van dijk en duin (...) was en is een taak van de Regering en van niemand anders.' Tenslotte hield Gortzak Algera nog voor dat de regering, na door deskundigen voor de toestand van de Nederlandse zeevering te zijn gewaarschuwd, het had nagelaten om zelfs maar 'de meest noodzakelijke maatregelen te nemen.'⁵⁰

Algera, die als minister het laatste woord kreeg, verhulde niet dat de regering haar verantwoordelijkheid had inzake de watersnoodramp, natuurlijk had zij deze, maar hij bleef van mening 'dat ook Kamerleden, en dus ook de heer Gortzak, medeverantwoordelijkheid dragen, die ook tot uitdrukking komt in zwijgen.'⁵¹ De Kamer accepteerde het betoog van de minister.

Conclusie

In de jaren vóór de watersnoodramp was bij Rijkswaterstaat bekend dat veel dijken in het benedenrivierengebied niet sterk genoeg waren om zware stormvloeden te weerstaan. Al in het begin van de jaren veertig had de in 1939 ingestelde Stormvloedcommissie hierover uitvoerige rapporten geschreven. De commissie had er bovendien voor gewaarschuwd dat de kansen groot waren dat in de toekomst de stormvloeden steeds hoger zouden worden.

Door de achtereenvolgende ministers van Verkeer en Waterstaat in de jaren 1948-1952 is ten overstaan van het parlement nooit expliciet melding ge-

49 *Ibidem*, p. 583-584.

50 *Ibidem*, p. 591.

51 *Ibidem*, p. 596. Opgemerkt zij nog dat in de kort daarna benoemde 'commissie voor de watersnood', een Kamercommissie die met de regering overleg kon plegen over de maatregelen die naar aanleiding van de watersnoodramp dienden te worden getroffen, géén communisten werden benoemd. Alle partijen met uitzondering van de VVD hadden hun steun gegeven aan een motie van de PvdA-er Burger, waarin was voorgesteld de CPN uit die commissie te weren. Alle andere partijen waren hierin wel vertegenwoordigd. *Ibidem*, p. 608-613.

maakt van deze Stormvloedcommissie, noch van haar rapporten. Wel is door Spitzen meegedeeld dat men rekening moest houden met hogere stormvloeden dan voorheen. En ook Wemmers heeft dit feit een keer aangestipt. Deze mededelingen hebben echter nooit aanleiding gegeven tot een debat of zelfs maar tot vragen. De volksvertegenwoordiging lijkt zich in de periode 1948-1952 in het geheel niet ongerust te hebben gemaakt over de zeewering. Er werd wel eens geïnformeerd naar het waterschapswezen, en incidenteel hield een kamerlid de minister wel eens voor dat er op de beveiliging tegen het water per se niet mocht worden bezuinigd (het Eerste Kamerlid Kolff (CHU) in 1949 en het Tweede Kamerlid Van der Zaal (ARP) in 1952), maar van echte discussies over de toestand van Nederlands verdediging tegen het water is nooit sprake geweest. Alleen de veiligheid van Dordrecht, die in het geding dreigde te komen door de inpoldering van de Biesbosch, werd door de parlementariërs - met name door Burger - van tijd tot tijd ter sprake gebracht.

In het parlementaire debat na de ramp werd zeer omzichtig met de schuld-vraag omgesprongen. De regeringsfracties (ARP, CHU, PvdA en een deel van de KVP) en de SGP vonden het ongepast die vraag zelfs maar te stellen. Ook de VVD, de KNP en het andere deel van de KVP vonden het geen pas geven de regering op enigerlei wijze van nalatigheid te beschuldigen. Toch geloofden woordvoerders van laatstgenoemde partijen ook weer niet dat de oorzaak van de ramp enkel en alleen in het natuurgeweld kon worden gezocht.

Het was enkel de CPN die zeer fel in de aanval ging. De regering had volgens deze partij de afgelopen jaren alle waarschuwingen betreffende de zwakke zeewering eenvoudig genegeerd, omdat zij alleen maar oog had voor de belangen van het miljoenenverslindende departement van Oorlog. De Nederlandse regering droeg dan ook de directe verantwoordelijkheid voor de ramp, aldus de CPN. Minister Algera weest deze beschuldigingen resoluut van de hand. De regering, zo zei hij, had naar aanleiding van de rapporten van de Stormvloedcommissie wel degelijk onderzoek geëntameerd naar een betere beveiliging van zuidwest-Nederland. Bovendien vond hij dat parlementariërs en waterbouwkundige ingenieurs medeverantwoordelijk waren voor het gebeurde.

De 'discussie' over de schuldvraag werd niet verder uitgediept. Het voorstel van de CPN een parlementaire enquêtecommissie in te stellen, die de ware toedracht van de ramp tot op de bodem zou moeten uitzoeken, verkreeg dan ook geen enkele steun.

Samenvattend kan worden vastgesteld dat het vraagstuk van de kwaliteit van de Nederlandse kustverdediging in de jaren 1948-1952 géén politiek aandachtspunt vormde, noch voor de regering, noch voor het parlement. Minister Spitzen had bij zijn begrotingsbehandelingen voor Waterstaat, met

name voor 1951, wel op enige knelpunten geweest, maar zonder de Stormvloedcommissie en haar harde conclusies ooit te noemen. Het kan dan ook geen echte verwondering wekken dat het parlement hierop niet reageerde. De politieke prioriteiten lagen in de naoorlogse jaren op andere terreinen. Zij betroffen de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, de versterking van het Atlantisch bondgenootschap en, wat het binnenland betrof, de industrialisatie, de woningnood en het sluitend maken van de rijksbegroting. Regering en parlement - de CPN uitgezonderd - waren het over het overwegende belang van deze zaken in grote lijnen eens. Dit verklaart mogelijk de opmerkelijk terughoudende reactie van de volksvertegenwoordigers - minus de CPN - ná de ramp: het viel hun wellicht moeilijk de regering een verwijt te maken van onverschilligheid op een terrein waarvoor zij zelf nauwelijks enige aandacht aan de dag hadden gelegd.